

К. М. Колесников

Римська військова присутність, гарнізон Херсонеса та особливості міжнародно-правового статусу міста в IV—V ст.

Проблема міжнародно-правового статусу Херсонеса Таврійського та римської військової присутності у вітчизняній історіографії до початку 90-х рр. ХХ ст. не викликала особливих запитань: провідні фахівці не сумнівалися в факті постійного чи періодичного перебування римських військ у місті, а самого міста після III ст. — в складі Римської імперії; ймовірності збереження Херсонесом формальної незалежності, елевтерії, великого значення не надавалося [17, с. 11–22; 8, с. 234–235; 9, с. 35–36; 7, с. 626–627]. В 90-х рр.

ХХ ст. В. М. Зубар висловив сумніви в справедливості цих уже традиційних поглядів. Спираючись на факт відсутності великої кількості латинських написів (крім офіційних) та археологічні дані про перебудову цитаделі, в якій протягом II — середини III ст. розташовувався римський гарнізон, а також на повідомлення Константина Багрянородного про самостійні дії херсонеських властей на підтримку Риму та привілеї, надані імператорами херсонеситам за це, дослідник сформулював два основні висновки. По-перше, наділений елевтерією пізньоантичний Херсонес зберіг особливі відносини з Римом і залишився за межами його кордонів. По-друге, в місті діяв власний гарнізон, створений за зразком малого «післядіоклетіанівського» легіону, на озброєнні якого перебували балісти та онагри [5, с. 136–137; 2, с. 462–463]. У середині 90-х рр. ХХ ст. К. Цукерман піддав концепцію В. М. Зубаря жорсткій критиці, довівши, що, відповідно до нового прочитання давно відомих латинських написів (IOSPE, I², 572, 656, 662; АНХТ, № 53), наприкінці III — на початку IV ст. в Херсонесі було розквартировано обмежений контингент (вексіяцію) римських регулярних військ [16, с. 545–561]. На початку 2000-х рр. В. М. Зубар визнав декілька своїх помилок, прийнявши, що на межі III—IV ст. легіонери разом із херсонеситами брали участь у боспорській війні. Проте, основний зміст своєї концепції він залишив незмінним: херсонеська залога — це міська міліція, Херсонес залишався за межами імперських кордонів до часів Юстиніана [6, с. 5; 15, с. 137–138].

У запропонованій праці ми плануємо, отже, розглянути епіграфічні та наративні джерела описаної дискусії, проаналізувати особливості армійських структур Херсонеса в зв'язку з пізньоримською військовою організацією та визначити особливості міжнародно-правового статусу міста в IV—V ст.

Серед описових історичних джерел, що висвітлюють окреслене коло питань, слід назвати знаменитий трактат візантійського імператора Константина VII Порфирогенета «Про управління імперією» (948–952). У його 53-й главі «Історія про фортецю Херсон» розповідається про війни херсонітів-ополченців із Боспором і бойові дії проти повстанців на Дунаї на межі III—IV ст., під час яких херсонеський гарнізон

И
Б
Л
А
Т
С

використовував «хіроволістри». За успіхи в цих кампаніях Херсонес отримав від римлян елевтерію (свободу), ателію (безмитність)¹ та фінансову, матеріальну й технічну допомогу на підтримання в належному стані баліст (DAI 53, 28, 106–119, 124–161). Ще одним важливим історичним джерелом є «Життя святих єпископів Херсонських» — агіографічні тексти, що мають низку відмінних редакційних деталей, обумовлених подробицями різних міней та нюансами перекладів грецького оригінала старослов'янською і грузинською мовами [3; 4]. Складені між третьою чвертю — кінцем VI ст. «Життя...» повідомляють, що херсонеський гарнізон IV ст. був сформований на основі 500 солдат регулярної армійської частини, яку імператор передислокував у місто з метою силової підтримки офіційного запровадження християнства [13, с. 255; 4, с. 1255]. Як бачимо, обидва тексти передають відмінні варіанти створення херсонеського гарнізону: укладачі 53-ї гл. «De adm. imp.» наполягають на місцевому походженні херсонеських балістаріїв, які володіли навичками експлуатації високотехнологічної зброї ще до надання римської допомоги, укладачі «Житій...» натомість стверджують, що на міську залогу перетворюється загін регулярного війська, спеціально відряджений до Херсонеса та залишений там (версія грецької міней; в грузинському тексті — в місті оселяється лише командир загону Феона з рідними [3, 1277]).

Епіграфічних пам'яток налічується декілька. Всі вони не є цілісними документами, а лише їх фрагментами, що збереглися на уламках кам'яних плит, удруге використаних за іншим призначенням у середньовіччі. З цих фрагментів не можна зрозуміти не тільки повного змісту написів, а подекуди навіть їх типу і призначення. Йдеться про чотири написи, вперше видані ще на початку минулого століття, а також напис 1995 р. із розкопок І. А. Антонової. У трьох з них (IOSPE I², 572, 662; АНХТ, № 53) можна побачити згадку вексиліяції римських військ у складі бійців двох дунайських легіонів — І Італійського та ІІ Геркулієвого (*VEXILLATIO LEGIONES I ITALICA ET II HERCULIA*). Той факт, що останній було створено під час спільного правління Діоклетіана і Максиміана (286–305), а також через особливості палеографії написи можна датувати межею III—IV ст. Таким чином, підтверджується припущення про перебування регулярних імперських підрозділів у Херсонесі наприкінці III — на початку IV ст. У двох із перелічених написів відновлюється слово «протектор»: *V(IRO) E(GREGIO) PROTECTO[RO]* — «муж шляхетний протектор» (IOSPE, I², 656, 5); *Aurelius Candy... praepositus protector vexillationis militum legionum XI Claudiae et I Italicae et equitum Dalmatarum* — «Аврелій Канди... командир, протектор вексиліяції солдат легіонів XI Клавдієвого та І Італійського і кавалеристів Далматів» (напис 1995 р. [15, с. 502, рис. 256]). Палеографія написів, а також час появи цього військового звання (після 260 р.), яке надавалося офіцерам досить високого рангу, дозволяють датувати текст знову ж таки межею III—IV ст. [10, с. 162–166].

Крім цих написів можна згадати ще дві епіграфічні пам'ятки, щоправда істотно віддалені одна від одної в часі, які можна залучити до вирішення питання про походження міської залози. Це напис 370–375 рр. (IOSPE I², 449), який указує на присутність у місті високопоставлених римських чиновників та військових, серед яких був командир балістаріїв (якщо в 13-му рядку напису ми приймаємо літери *SE... BAL...* за словосполучення *seniorum ballistariorum*). Це підтверджує факт перебування в Херсонесі 370-х рр. загону, озброєного балістами або укомплектованого арбалет-

¹ Як більш ранні, так і більш пізні джерела замовчують питання конкретного наповнення поняття «свобода та звільнення від податків» (ἐλευθερία καὶ ἀτέλεια). У зіставленні з документами I ст. до н. е. — II ст. н. е. (IOSPE, I², 691, 423, 362) можна твердити, що йдеться про підтвердження все ще традиційних для відносин Херсонеса з імперією кінця III—IV ст. свободи і безмитності, тобто напівнезалежного статусу та звільнення міста від ряду непрямих податків, серед яких — митні збори в торгівлі з Римом. Див.: [12, с. 417–429].

никами чи металниками снарядів. Ще одна лапідарна пам'ятка, молодша на сто років, чітко вказує на балістаріїв як бійців херсонеського гарнізону. Йдеться про напис імператора Зінона 488 р., що повідомляє про будівництво міських мурів за рахунок коштів, «саме тих, що збираються з практиону [митниці] тутешнього вікаріату відданих балістаріїв» (СГНЮР, № 7). Інтригу цим херсонеським написам додає не лише те, що Валентиніан I, Валент II і Граціан названі «господарями нашими імператорами» (IOSPE I², 449, 1), а Херсонес — «його (Зінона) містом» (СГНЮР, № 7, 4–5), але також і те, що написи документально підтверджують розповідь Константина Багрянородного про «херсонітських балістаріїв» — римських союзників у війнах з боспорським царем та дунайськими повстанцями.

Питання, хто такі ці балістарії — бійці херсонеської міської міліції чи римської регулярної армії, непокоїло дослідників не одне десятиліття. (Найпоказовішою тут є, безперечно, описана вище дискусія В. М. Зубаря і К. Цукермана). Відповідь на нього гарантовано дозволила б зрозуміти ступінь незалежності міста від імперських властей. Щоб дати таку відповідь, необхідно зіставити, по-перше, відомості 53-ї гл. «De adm. imp.» про тактичні прийоми херсонітських балістаріїв, застосовані в римсько-боспорських війнах кінця III — початку IV ст. з тактикою регулярних частин пізньоримської армії, по-друге, порівняти спосіб комплектування, спорядження та забезпечення херсонеського та римських військових підрозділів, по-третє, визначити тип зброї балістаріїв із залози Херсонеса та, відповідно, рід і категорію військ, до якого вони могли б належати. Відповідаючи на ці запитання, не слід нехтувати інформацією Константина VII та «Житій...» тільки на тій підставі, що в цих нарративах реальні події було кореговано згідно з інтересами укладачів текстів.

Виходячи з описів 53-ї гл. «De adm. imp.», херсонітські балістарії в збройних конфліктах завжди діяли не як пасивні гарнізонні команди під час облогу, а як активні оперативні польові угруповання, змітаючи все на своєму шляху «вогнем» баліст. За своїми тактичними навичками вони можуть бути уподібнені т. зв. *comitatenses* — римським польовим арміям, які нібито виникають унаслідок реформ Діоклетіана і Константина [19; 20; 21]. У військових операціях ці балістарії нібито діяли як самостійні оперативні самодостатні підрозділи, втім, у римській практиці цей рід військ хоча й був дуже важливим, але виключно допоміжним [18]. На думку К. Цукермана, таке переінакшення ролі балістаріїв у тексті трактату Константина VII було потрібне для демонстрації незалежності вже середньовічного Херсону від імперії, який надавав ще у пізньоантичну добу допомогу останній силами своїх балістаріїв виключно за доброю волею та за особистим проханням імператорів Риму. Щоб оперативна мобільність гарнізону Херсону була сприйнята читачами як цілком реальна його ознака, він був «озброєний» автором трактату не важкими балістами (хоча в епіграфіці згадуються саме *ballistarium*), а хіроволістрами (*χειροβολίστρας*) — ручними балістами — відносно легкими пристроями для стрільби, близькими до арбалетів [16, с. 552; див.: 18]. Однак, у трактаті оперативна самостійність херсонітських балістаріїв лише уявна ознака їх тактики, що для автора має виключно композиційне значення, оскільки в тексті описується, наприклад, двобій між закутими у важкі обладунки вершниками — «вінценосцем і протевомом херсонітів Фарнаком, сином Фарнака, та вождем боспоритів Савроматом» (DAI 53, 179–223). Отже, згідно з трактатом, балістарії взаємодіяли на полі бою, як мінімум, з кіннотою. Прямою тактичною паралеллю тут виступають дії цезаря Юліана проти аламанів у 356 р., описані Амміаном Марцелліном (Amm. Marc. XVI, 2, 5–6).

На думку дослідників, така оперативна мобільність херсонітських балістаріїв, як родова ознака мобільних польових армій комітатенсів («супутників»), суперечить основним функціям цього загону — охорона прикордонного міста, що було завданням іншої категорії військ — прикордонних і прирічкових частин (*limitanei et ripenses*). Уперше «прикордонники»-лімітани згадуються як «солдати-землероби» в юридичних

документах Кодексу Феодосія в 443 р. (Nov. Th. XXIV, 4). У Кодексі Юстиніана чітко вказуються обов'язки солдат-лімітанів, яких передбачалося розмістити на старих римських кордонах у відвойованій Африці: вони повинні захищати табори і прикордонні міста, а також обробляти свої земельні ділянки (CI I, 27, 2, 8). Такі солдати посідали нижчий статус, мали гірше утримання та значно нижчі бойові якості, ніж міліти «світських» військ (комітатенси). Відповідно до Notitia Dignitatum — своєрідного римського табеля про ранги кінця IV — початку V ст., саме такими були в той час легіонні підрозділи I Італійського та II Геркулієвого легіонів у Подунав'ї (ND Or., XXXIX, LX). Однак, це протиріччя повністю нівелюється двома обставинами. По-перше, «De adm. imp.» згадує балістаріїв у Херсоні на межі III—IV ст., хоча за даними епіграфіки тоді там могли бути легіонери I Італійського та II Геркулієвого легіонів (останній, до речі на той час вважався елітним, названим на честь Августа Максиміана-Геркулія). По-друге, якісні відмінності між мобільними польовими арміями та стаціонарними прикордонними частинами документально фіксуються лише з кінця IV — середини V ст., тоді як наприкінці III ст. вони не були ще актуалізованими. Таким чином, різниці в описанні тактики балістаріїв у «De adm. imp.», що відповідала нібито виключно можливостям комітатенсів, та бойовими якостями лімітанів / ріпенсів насправді не існує. Реальним розходженням є хронологічна неув'язка: за епіграфікою на зламі III—IV ст. у Херсонесі перебували вексіяції I Італійського і II Геркулієвого легіонів та I Італійського, XI Клавдієвого легіонів і кавалеристів Далматів, а балістарії фіксуються там близько 370–375 рр. та/або 488 р.

Пояснити таке розходження можна простим перенесенням на часи першої і другої тетрархій більш пізніх назв і подій. Причини і мотиви такого перенесення розглянемо нижче, а зараз зупинимось на деяких обставинах, що могли його спростити. Будемо виходити з того, що Я. Харматта дагує першу римсько-боспорську війну, згадану у Константина Багрянородного, 291–293 рр., коли на боспорському престолі сидів Фофорс [14, с. 205, 207–208], а легіони Іовіан і Геркуліан було створено не раніше 286 р. з класичною для ранньої імперії чисельністю — по 6 тис. бійців (Veg. I, 17). Таким чином, можна не сумніватися, що на межі III—IV ст. ще не відбувся загальний перехід на стандартну для пізнішого періоду чисельність легіонів у 1 тис. бійців та не було остаточно проведено виділення з їх складу в окремі спеціалізовані частини легіонної артилерії. Скорочення штатної чисельності легіонів та створення легіонів балістаріїв зазвичай пов'язують з реформами Діоклетіана—Константина, але насправді то був поетапний процес, що розтягнувся на кілька десятиліть [18]. Наведені міркування дають нам право припускати, що в складі римських вексіяцій у Херсонесі наприкінці III — на початку IV ст. ніщо не заважало перебуванню систем торсіонної артилерії типу хіроволістр або каробаліст. Слід також зазначити, що мали місце й інші підстави для виправдання ймовірної хронологічної плутанини. Так, за Веґецієм, легіони Іовіан і Геркуліан було утворено внаслідок поділу легіону Маттіобарбулів, озброєних, крім класичної зброї ближнього бою, «маттіобарбулами», або «плюмбатами» (Veg. I, 17), — спеціальними ручними металевими снарядами, схожими за розмірами на болти, наприклад, манубаліст або хіроволістр [1, с. 235]. Таким чином, перенесення в тексті «De adm. imp.» на добу Константина Великого відомостей про балістаріїв, зафіксованих херсонеською епіграфікою тільки через 40–140 років, не виглядає як зовсім відвертий відступ від історичної правди.

Згідно з грецькою версією «Житій...», херсонеським гарнізоном стають 500 солдат-стратіотів, що залишаються в місті після його хрещення за Константина I; спосіб їх утримання не згадується. Відповідно до трактату Константина VII, імперія взяла на себе на утримання солдат місцевого загону, «так що аж донині їх сини зараховуються до цієї військової частини, відповідно до батьківської служби» (DAI 53, 135–158). Такий спосіб поповнення армійських рядів був поширений у Римі: відповідно до пізньоімперської практики, війська поповнялися новобранцями з місць їх дислокації,

так що національний склад підрозділів тривалий час залишався стабільним. Ствердження принципу спадкової військової служби починається з постанови 319 р.: після Константина I всі сини ветеранів вважалися військовозобов'язаними і були внесені до списків військових частин, у яких служили їхні батьки. Цього ж вимагає Кодекс Феодосія (CTh. VII, 1, 11).

В. М. Зубар та інші дослідники, які не сприймали херсонеських балістаріїв як солдат регулярної римської частини, звертали увагу на два протиріччя. По-перше, якби херсонеські балістарії були римськими військами, а Херсонес — римським містом, вони мали б згадуватися в Нотиції Дігнітатум. По-друге, відповідно до «De adm. imp.», застосовані балістаріями тактичні навички відповідають нашим уявленням про бойові характеристики мобільних польових військ (комітатенсів і псевдокомітатенсів), а не прикордонних частин солдат-землеробів (лімітанів і ріпенсів), до яких мала б належати міська гарнізонна сторожа Херсонеса, якби це була не місцева залога, а римський підрозділ. Тим не менш, далеко не всі регіони та війська імперії було зафіксовано в Нотиції. Сам В. М. Зубар це визнає щодо Кіренаїки. Щодо Херсонесу, то відсутність згадок у документі його збройного контингенту навряд чи можна пояснювати виключно тільки неримським його характером. Нотицію було укладено приблизно на межі IV—V ст., коли вже сформувалися статусні відмінності між польовими та прикордонними військами, але різкого якісного занепаду останніх поки ще не сталося. Херсонеські балістарії згадуються в 370-х рр. та 480-х рр. (СГНЮР, № 7), коли ситуація навколо міста дуже ускладнюється вперше — напередодні гунського вторгнення в Східну Європу, вдруге — після їх західної поразки та відходу знову ж таки у Східну Європу. Римляни були кровно зацікавлені в збереженні Херсонеса, тому відряджати до міського гарнізону гірших за якість солдат-лімітанів було б невиправданою короткозорістю. Таким чином, балістарії Херсонеса були бійцями польових легіонів. З Нотиції ми знаємо чотири комітатські легіони балістаріїв: у підпорядкуванні військового магістра Сходу — балістарії старші і балістарії Феодосієві (*balistarii seniores et balistarii Theodosiaci*), у підпорядкуванні військового магістра Фракії — балістарії Дафнієви і балістарії молодші (*balistarii Dafnenses et balistarii iuniores*); а також один псевдокомітатський легіон балістаріїв під началом військового магістра Іллірика — балістарії Феодосієві молодші (*balistarii Theodosiani iuniores*) (ND, Or., VII, VIII, IX). Виходячи з того, що херсонеські військові справи були під опікою *magistri militum per Thracias*, цілком можна погодитися з припущенням К. Цукермана, що в херсонеських пам'ятках згадуються або балістарії Дафнієви, або балістарії молодші [16, с. 559]. Відсутності в Нотиції вказівок на перебування загонів, сформованих із цих балістаріїв, у Херсонесі дивуватися не варто: на відміну від підрозділів, сформованих із частин лімітанів і ріпенсів, для комітатських («світських») легіонів у цьому документі ніколи не вказуються місця дислокації, а тільки — їх підпорядкування.

Щодо основного озброєння херсонеських балістаріїв, то слід зазначити: щоб це не було — манубалісти, каробалісти, аркубалісти або названі в гл. 53-й хіроволістри [18], все воно було досить мобільним для застосування в динамічних умовах польового боєз'їзнення. Так, у нашому розпорядженні є декілька авторитетних згадок на підтвердження розповіді Константина Багрянородного про здатність балістаріїв вести динамічний бій, усі вони демонструють мобільні якості баліст на практиці, починаючи від Юлія Цезаря і закінчуючи псевдо-Маврикієм (Cis. Bel. Gal., IV, 25; Arr. Tac. XLIII; Amm. Marc. XVI, 2, 5–6; Mauric. Strateg. XII B, 18).

Підводячи підсумки, можна зазначити, що, по-перше, підстав для сумнівів у римській військовій присутності в Херсонесі на межі III—IV ст. вже не залишається: у написах IOSPE I², 572, 662, АНХТ, № 53 більш менш надійно відновлюються згадки про вексиліцію I Італійського та II Геркулієвого легіонів, у написі 1995 р. — вексиліцію XI Клавдієвого, I Італійського і кавалеристів Далматів, очолену «препозитом протектором Аврелієм Канди...»

По-друге, розходження між наративними та епіграфічними джерелами щодо часу перебування в Херсонесі балістаріїв («De adm. imp.» поміщає діяльність балістаріїв на межу III—IV ст., IOSPE I², 449 — на 370–375 pp., СГНЮР, № 7 — на 488 p.) може бути пояснене хронологічним зсувом, свідомо застосованим автором повідомлень 53-ї гл. Укладач останньої міг пересунути на добу, коли в Херсонесі діяли легіонери інших частин, відомі йому більш пізні факти про дислокацію в місті балістаріїв. Якщо така архаїзація була свідомим кроком, то її метою було бажання зміцнити херсонеські свободи і привілеї, пов'язані з балістаріями, авторитетом благодіянь, заслужених у Св. Царя Константина — ідеального монарха візантійсько-християнської традиції.

По-третє, відповідь на питання, ким були балістарії пізньоантичного Херсонеса — міською іррегулярною міліцією або римською регулярною частиною, не може бути однозначною. Хоча ми схилиємося до другого варіанту, тому що все, що ми знаємо про балістаріїв Херсонесу занадто схоже на римську практику, справедливими можуть виявитися обидва варіанти. З одного боку, важко припустити, щоб у Херсонеса, який існував в умовах перманентної варварської або боспорської загрози, не було власного війська¹; так само важко уявити, щоб це військо не допомогло римській вексилії у війні проти Боспору — традиційного херсонеського конкурента у Криму. З другого боку, стверджувати, що в той час у Тавриці не було римських військ ніяких підстав немає. Наявні епіграфічні пам'ятки, що згадують балістаріїв, не наводять назву частини, з якої міг бути виведеним їх обмежений контингент (К. Цукерман припускає, що це були *balistarii Dafnenses* або *balistarii juniores*, які перебували в оперативному підпорядкуванні військового магістра Фракії). Балістарії та їх начальство згадуються в текстах написів серед римських чиновників та офіцерів. У написі Зинона 488 р. чітко зазначено, що імператор дарує «цьому своєму місту» на зміцнення його фортифікації кошти, які збираються «митницею місцевого управління відданих балістаріїв». Тобто йдеться, що вирішення міських проблем відтоді здійснюватиметься за рахунок податків, котрі раніше йшли до імперської скарбниці. Практика стягування місцевих податків римськими військами була поширеною в імперії, вона застосовувалася і в Херсонесі II—III ст. (IOSPE I², 404) [11, с. 52–55]. Нічого дивного в поєднанні цивільних (фіск) і військових (управління балістаріями) повноважень в умовах пізньої імперії також не було: всупереч послідовному прагненню до розподілу військових і цивільних функцій на рівні діоцезів і префектур, намісники прикордонних провінцій, дукси, послідовно наділялися і тими, і другими. Також слід нагадати, що спосіб комплектування загону (аріфмос) херсонітських балістаріїв, як він описаний у Константина Багрянородного, повністю відповідає існуючій у пізній імперії практиці. Отже, у міста могло бути власне ополчення, а в місті міг розташовуватися римський регулярний загін.

Нарешті, по-четверте, міжнародно-правовий статус Херсонеса в IV—V ст. необхідно визначити як своєрідну модель поєднання міської елевтерії (яку імператори не скасовували, а, якщо вірити DAI, навпаки підтверджували) та досить щільної залежності міста в військовій та фінансовій сферах від імперських властей. Статусом «свободи» нерідко наділялися міста у внутрішніх районах імперії, проте географічна відособленість Херсонеса надає його випадку певної пікантності, присмаку незалежності.

Ключові слова: Рим, Херсонес, військова присутність, гарнізон, балістарії, легіон, елевтерія, ателія.

¹ Зображення паноплії чи просто озброєних вояків на могильних каменях багатьох його громадян як знатних, так і простих — матеріальне тому підтвердження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банников А. В. Римская армия в IV столетии (от Константина до Феодосия). — СПб., 2011.
2. Давня історія України : в 3 т. — Т. 2 : Скіфо-антична доба. — К., 1998.
3. Життя святих єпископів Херсонських (в грузинській мінее) // Сорочан С. Б. Візантійський Херсон (друга половина VI — перша половина X вв.). Очерки історії і культури : в 2 ч. — Х., — Ч. 2.
4. Життя святих єпископів Херсонських (пер. грец. версії) // Сорочан С. Б. Візантійський Херсон (друга половина VI — перша половина X вв.). Очерки історії і культури : в 2 ч. — Х., 2005. — Ч. 2.
5. Зубарь В. М. Херсонес Тавричеський і Римська імперія. Очерки військово-політичної історії / — К., 1994.
6. Зубарь В. М. По поводу присутствия римских войск в Херсонесе во второй половине III — на рубеже IV—V вв. // STRATUM plus. Время великих миграций. — 2000. — № 4. — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://stratum.ant.md/> (14.08.2006).
7. Истoрия Европы. — Т. 1: Древняя Европа. — М., 1988.
8. Истoрия УССР в 10 томах. — Т. 1: Первобытнообщинный строй и зарождение классового общества. Киевская Русь (до второй половины XIII в.) — К., 1981.
9. Кадеев В. И. Херсонес Тавричеський в первых веках нашей эры. — Х., 1981.
10. Колесников К. М. Митні відносини в Північному Причорномор'ї римської доби: проблеми інтерпретації. — Дніпропетровськ, 2012.
11. Колесников К. М. Офіційне листування щодо проституційної податі в системі митно-податкових відносин у Херсонесі Таврійському на зламі II—III ст. // Культура народів Причорномор'я: научний журнал. — Симферополь, 2009. — № 169.
12. Колесников К. М. Слова та визначення: «елевтерія» Херсонеса та «автономія» Тіри. // Ейдос. ЕΙΔΟΣ. Альманах теорії та історії історичної науки. — 2010–2011. — Вип. 5.
13. Константин Багрянородный. Об управлении империей / Под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. — М., 1989.
14. Харматта Я. К истории Херсонеса Тавричеського и Боспора // Античное общество. — М., 1967.
15. Херсонес Тавричеський в середині I в. до н. е. — VI в. н. е.: Очерки історії і культури / В. М. Зубар, С. Б. Сорочан, М. И. Храпунов и др. — Х., 2004.
16. Цукерман К. Єпископи і гарнизон Херсона в IV в. // Матеріали по археології, історії і етнографії Таврики. — Симферополь, 1994. — Вип. IV
17. Якобсон А. А. Раннесредневековый Херсонес. Очерки історії матеріальної культури // МИА СССР. — М.; Л., 1959. — № 63.
18. Campbell D. B. Greek and Roman Artillery 399 B.C. — 363 A.D. / Illustr. B. Delf // New Vanguard. — Oxford, 2003, November. — № 89
19. Gilliver K. Rome at War. Caesar and His Legacy / K. Gilliver, A. Goldsworthy, M. Whitby; foreword by S. Saylor // Essential Histories. — Oxford, 2005. — Special № 6.
20. Southern P., Dixon K. R. The Late Roman Army. — L., 1996.
21. Haldon J. Byzantium at War. AD 600–1453 // Essential Histories. — Oxford. — 2002, September. — № 33.

Резюме

Колесников К. Н. Римское военное присутствие, гарнизон Херсонеса и особенности международно-правового статуса города в IV—V вв.

Исследуется проблема международно-правового статуса позднеантичного Херсонеса, особенности его военной организации и пребывания в городе римских войск. Данная работа основана на анализе раннесредневековых нарративных источников и херсонесских строительных надписей IV—V вв. как эпиграфических источников, которые позволяют реконструировать организацию налогово-таможенных служб позднеантичного Херсонеса Таврического (Херсона), а также исследованию историографической дискуссии 1990–2000-х гг. вокруг происхождения, природы и статуса позднеантичного херсонесского гарнизона. Автор рассматривает концепции украинского историка В. М. Зубаря и французского исследователя К. Цукермана. Первый писал, что гарнизон Херсонеса IV—V вв. был ополчением местных жителей, вооруженных баллистами и оплачиваемых за счет римских пожалований. Второй доказывал, что позднеантичный херсонесский гарнизон баллистариев, известный по надписям и нарративным источникам, состоял из солдат римских воинских частей.

Ключевые слова: Рим, Херсонес, военное присутствие, гарнизон, баллистарии, легион, элевтерия, ателия.

Summary

K. Kolesnykov. Roman Military Presence, Garrison of Chersoneses and Peculiarities of International Legal Status of the City in 300–500 AD.

The article is devoted to research the problem of international legal status of last antique Chersoneses, peculiarities of its military organization and presence in the city of Roman regular troops. This work is founded on the analysis of early medieval narrative sources and Chersoneses' building inscriptions dating from IV—V centuries A. D. as epigraphic sources that allow you to reconstruct the customs and tax services of the Chersonesus Tauricus (Cherson) in the Late Antique period, as well as the study of the historiographical debate 1990–2000s A. D. around the genesis, nature and status of the Late Chersonesus garrison. The author considers the conceptions of Ukrainian historian V. M. Zubar and French researcher K. Zukerman. First wrote that the garrison Chersonese IV—V centuries was the host of the local people, armed ballistae and paid for by the Roman awards. Second is proved that the garrison Chersonese, armed ballistae, known from epigraphic and narrative sources of Late Antique period, consisted of the soldiers of the Roman troops.

Key words: Rome, Chersoneses, military presence, garrison, ballistariorum, legion, eleutheria, atheleia.

